

СЕКЦІЯ 2 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 2236.225.678

Кучерова Г.Ю.
кандидат економічних наук, доцент,
Класичний приватний університет

СТРУКТУРА ПОДАТКОВОЇ СВІДОМОСТІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

У статті зроблено спробу розкрити зміст поняття податкової свідомості і на основі використання теорії психології та системного підходу обґрунтувати її структуру з урахуванням трьох компонентів: когнітивного, афективного, активного. Доведено, що тип податкової поведінки виступає похідною від рівня податкової свідомості суб'єкта оподаткування (групи). Розкриття змісту структурних компонентів податкової свідомості сформувало основу для податкового регулювання держави з метою розвитку в країні свідомого оподаткування.

Ключові слова: податкова свідомість, структура, когнітивний компонент, афективний компонент, активний компонент, податкова поведінка.

Кучерова А.Ю. СТРУКТУРА НАЛОГОВОЙ СОЗНАТЕЛЬНОСТИ: СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД

В статье сделана попытка раскрыть содержание понятия налогового сознания и на основе использования теории психологии и системного подхода обосновать ее структуру с учетом трех компонентов: когнитивного, аффективного, активного. Доказано, что тип налогового поведения вытекает производной от уровня налоговой сознательности субъекта налогообложения (группы). Раскрытие содержания структурных компонентов налогового сознания сформировало основу для налогового регулирования государства с целью развития в стране сознательного налогообложения.

Ключевые слова: налоговое сознание, структура, когнитивный компонент, аффективный компонент, активный компонент, налоговое поведение.

Kucherova H.Iu. THE STRUCTURE OF TAX CONSCIOUS: SYSTEMATIC APPROACH

The paper attempts to reveal the content of the concept of tax consciousness and based on the use of the theory of psychology and systemic approach to justify its structure based on three components: cognitive, affective, active. It is proved that the type of behavior in favor of the tax derived from the level of consciousness of the subject tax taxation (group). Disclosure of the structural components of tax consciousness formed the basis for the tax regulation of the state for the purpose of taxation in the country of conscious.

Keywords: tax consciousness, structure, cognitive component, an affective component, the active ingredient, tax behavior.

Постановка проблеми. Практика оподаткування в Україні характеризується низьким рівнем податкової свідомості, проявами якої є низька податкова дисципліна, зростання рівня ухилення від сплати податків, податкового шахрайства, негативного ставлення до оподаткування загалом. За таких умов будь-які податкові трансформації малоефективні, оскільки чутливість платників податків з низьким рівнем податкової свідомості до податкових обмежень досить низька. Саме тому постає питання щодо пошуку можливостей підвищення рівня податкової свідомості, для чого доречно дослідити її структуру за системним підходом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові пошуки на стику психології, соціології та економіки зосереджені на дослідженнях податкової культури, зокрема, таких вчених, як В. Андрущенко, Т. Тучак, І. Башинський, В. Письменний, В. Ручкіна, С. Сіренко, та податкової поведінки, зокрема, науковців В. Вишневецького, Ю. Іванова, А. Лафера, М. Лепи, А. Крисоватого, Т. Меркулової, А. Сандмо, Л. Тарангул, Т. Єфименко, А. Ястребової та ін. Проте податкова поведінка виступає похідною від рівня податкової свідомості суб'єктів оподаткування, тому дослідження її типів та основних стратегій повинні враховувати структурні елементи податкової свідомості.

Мета статті полягає в обґрунтуванні структури податкової свідомості та розкритті змісту її елементів на основі системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою обґрунтування шляхів розвитку в Україні свідомого оподаткування розглянемо суть поняття податкової свідомості та її структури. Отже, податкова свідомість представляється нами як інструмент формування суб'єктивного образу (реального та ідеального) оподаткування шляхом відображення вхідної податкової інформації крізь призму податкових знань, емоцій та оцінок, що обумовлюють специфічне сприйняття та ставлення до оподаткування, в результаті чого проявляються існуючі проблеми та формуються інструкції щодо дій у конкретній податковій ситуації.

Розглядають такі типи податкової свідомості Sy^k – масова, групова та індивідуальна. У свою чергу, масова податкова свідомість визначається оціненими можливостями суб'єктів оподаткування, вибором у процесі прийняття ними рішень щодо ведення господарських операцій (при цьому в основі їх вибору покладено цінності або власний комерційний інтерес), мінливість настроїв суб'єктів оподаткування залежно від змін податкового середовища. Тоді як групова податкова свідомість визначається напрямом податкової активності окремої групи суб'єктів оподаткування, що формується на основі групових податкових уявлень та типу податкового мислення. Індивідуальна податкова свідомість виступає і результатом, і умовою існування групової та масової свідомості, визначається здатністю сприйняття окремих податкових ситуацій, їх адекватного

оцінювання та, відповідно, спрямованим діям. Загалом, індивідуальна податкова свідомість формує на основі відображення сприйнятої податкової ситуації відповідну реакцію, обумовлює прийняття рішення у сфері оподаткування та тип податкової поведінки. Звідси витікає, що тип податкової поведінки PP^i виступає похідною від k -го рівня податкової свідомості i -го суб'єкта оподаткування (групи):

$$PP_i^k = (Sv_i^k)'. \quad (1)$$

Тоді, оцінивши рівень податкової свідомості, стає можливим визначити відповідний йому тип податкової поведінки і тим самим сформулювати підґрунтя для його корекції. З метою оцінювання рівня податкової свідомості Sv^k необхідно визначити її структуру. Ураховуючи структурні елементи свідомості за теорією психології та з позиції системного підходу, її можна представити наступним кортежем параметрів:

$$Sv \equiv \langle M, F, Z, C, SR, \Delta T \rangle, \quad (2)$$

де M – множина елементів системи (підсистем, компонентів);

F – множина функцій та властивостей елементів системи;

Z – множина зв'язків між елементами множини M ;

C – множина цілей та можливостей;

SR – зовнішнє середовище, з якого виокремлюється система;

ΔT – інтервал часу, протягом якого система зберігає свою цілісність.

Тобто податкова свідомість представляється скінченною множиною функціональних елементів з їх властивостями, множиною зв'язків між ними, цілями та можливостями, що досліджуються окремо і в контексті соціально-економічного середовища за конкретний період часу.

Множина елементів системи податкової свідомості представлена трьома компонентами: когнітивним, афективним та активним (рис. 1).

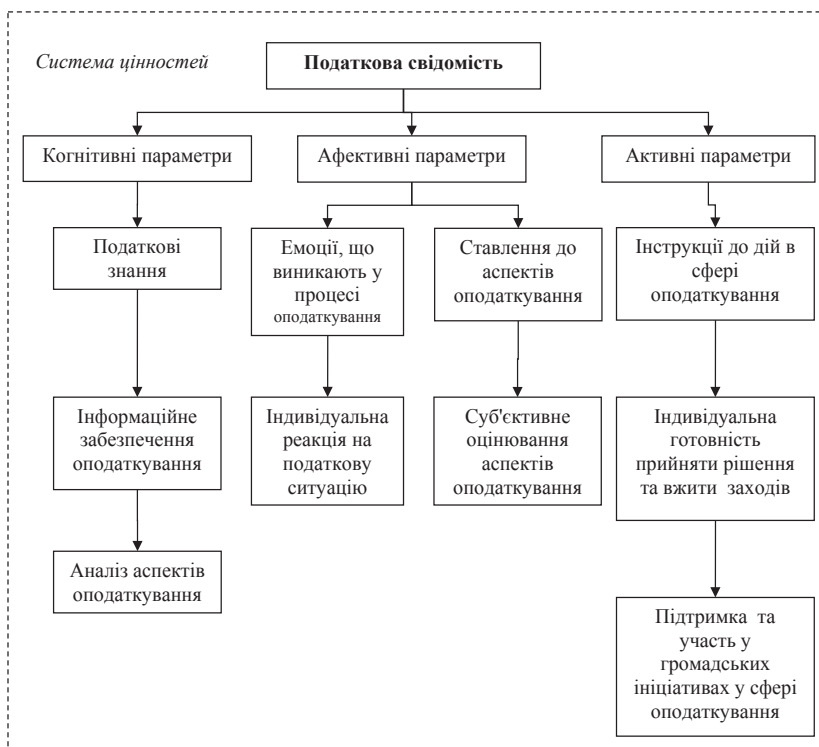

Рис. 1. Структура податкової свідомості: системний підхід

Джерело: розробка автора

Розглянемо структурні елементи податкової свідомості більш детально.

1. Когнітивний компонент представляється множиною параметрів податкових знань та структурою інформаційного забезпечення аналізу аспектів оподаткування. У свою чергу, множина параметрів податкових знань Z_i виступає частково засвоєним та виробленим когнітивним продуктом податкової свідомості i -го суб'єкта (групи), у результаті формуються власні ідеї, концепції, бачення та погляди на взаємовідносини суб'єктів оподаткування. Практична реалізація когнітивного аспекту в межах інформаційного забезпечення аналізу аспектів оподаткування полягає у виявленні факторів, що безпосередньо впливають на процеси оподаткування, їх аналізу та обґрунтування висновків.

2. Афективний компонент представлено емоціями, що виникають у процесі оподаткування, індивідуальними реакціями та ставленням до податкових ситуацій, суб'єктивним оцінюванням платника податків аспектів оподаткування. Загалом, множина оцінок у сфері оподаткування формується невід'ємно від уявлень про особливості функціонування процесів оподаткування, елементів системи оподаткування та взаємозв'язки між ними, шляхом відображення, розуміння, пізнання, засвоєння, порівняння індивідуальних аспектів оподаткування із суспільними. У результаті прояву уявлення у суб'єкта оподаткування формується суб'єктивний ідеальний та реальний образи податкової системи, мінімальна відстань між якими сприймається за справедливість.

Отже, в оподаткуванні оцінка виступає кількісним вираженням податкових цінностей. Оцінки формуються у результаті співвідношення вхідної інформації I_i до існуючого досвіду D_i у контексті встановленого порядку пріоритетності та вагомості даної інформації залежно від ставлення суб'єкта оподаткування до податкових аспектів, яке формується в межах встановленого громадського обов'язку та власними комерційними інтересами. У свою чергу, сприйняття аспектів оподаткування як таких, що є справедливими, сприяє розвитку свідомого оподаткування та ділової активності. Взаємозв'язок між ставленням та сприйняттям у сфері оподаткування забезпечується функціонуванням соціальних установок у вигляді норм, правил, цінностей, принципів, що, загалом, стандартизує сприйняття податкових аспектів та координує податкову поведінку. Тобто морально-етична орієнтація суб'єкта господарювання у сфері оподаткування, яка формується залежно від його ціннісних орієнтирів та усвідомлення процесів оподаткування, зокрема, визначає місце, значення та роль в них суб'єкта оподаткування. Але суб'єктивну межу допустимого для поведінки суб'єкта господарювання у сфері оподаткування встановлює податкова культура, високий рівень якої виступає гарантом необмеженої податкової поведінки за умов дотримання високого рівня соціальної відповідальності в суспільстві.

У результаті множини сформованих поглядів щодо податкових про-

цесів, які є результатом отриманих податкових знань та сформованих оцінок у сфері оподаткування з урахуванням існуючого досвіду діяльності, формує податкові переконання PK_i і, загалом, світогляд у сфері оподаткування. Тим самим обумовлюються мотиви податкової поведінки i -го суб'єкта (групи), які визначають його ставлення до сплати податків та зборів St_i , тобто:

$$St_i = PK_i, \text{ де } P_i = Z_i \cup O_i \cup D_i = PK_i. \quad (3)$$

3. Активний компонент представляється інструкціями до дій у сфері оподаткування, індивідуальною готовністю платника податків (групи) приймати податкові рішення та вживати податкових заходів, здатністю підтримати та прийняти участь у громадських ініціативах у сфері оподаткування.

Отже, зазначене характеризує множину параметрів цілеспрямованої діяльності суб'єкта оподаткування. У даному аспекті вагомим значення набуває емоційно-вольовий компонент суб'єкта оподаткування, що обумовлює його здатність свідомо встановлювати цілі з метою їх досягнення свідомо діяти залежно від обраних мотивів, приймати рішення, планувати, аналізувати та оцінювати їх. Саме вольовий компонент регулює емоційний вплив на прийняття рішень та діяльність.

На нашу думку, зазначені елементи повинні стати об'єктом стратегічного розвитку оподаткування в Україні з метою набуття ними ознак свідомого та раціонального процесу, що дасть змогу підвищити рівень соціально-економічної ефективності сучасної податкової системи.

Зовнішнє середовище, з якого виокремлюється досліджувана система, характеризується загальними суспільними цінностями, рівнем культури та станом нормативно-правового забезпечення в сфері оподаткування.

Ваговою складовою кортежу параметрів податкової свідомості є цілі та можливості суб'єктів оподаткування, які підкорюються їх комерційним інтересам та формуються на основі мотивів у межах діючих норм і цінностей. Загалом, комерційний інтерес суб'єктів оподаткування є результатом формування відносин власності, звідки виявляється його типологізація: приватні, колективні, державні. Комерційні інтереси реалізуються шляхом досягнення поставлених цілей.

У сфері сучасного оподаткування пріоритетним інтересом суб'єктів оподаткування є оптимізація податкового навантаження або взагалі пошук ефективних шляхів ухилення від сплати податків. Пріоритетність зазначених цілей є результатом надмірного податкового навантаження, нестабільністю податкового законодавства, скрутного фінансового стану більшості суб'єктів оподаткування, низької соціальної віддачі податків, їх непрозорого, неефективного розподілу та несправедливого встановлення. Також в умовах низького рівня податкової культури негативно впливають групові та масові стереотипи податкової поведінки.

Обґрунтування комерційних інтересів суб'єктами у сфері оподаткування є результатом їх свідомої діяльності, що складається з двох етапів:

- визнання власних потреб та відповідних їм цілей діяльності;

- визначення механізму (методів, інструментів, важелів тощо) задоволення потреб в умовах суспільно-економічних та морально-етичних обмежень. Тобто комерційний інтерес у сфері оподаткування i -го суб'єкта оподаткування KI_i можна представити такою структурою елементів: множина податкових потреб Pt_i , множина податкових цілей C_i , множина доступних податкових механізмів Mh_i (наявна податкова альтернатива):

$$KI_i = Pt_i \cup C_i \cup Mh_i. \quad (4)$$

Побудовані свідомістю образи податкових аспектів діяльності суб'єктів (реальні та ідеальні), систематично змінюються в процесі відображення нею податкових процесів, що обумовлює мінливість вектора податкової поведінки.

Висновки. У підсумку зазначимо, що податкову свідомість представляємо як інструмент формування суб'єктивного образу (реального та ідеального) оподаткування, шляхом відображення вхідної податкової інформації крізь призму податкових знань, емоцій та оцінок, що обумовлюють специфічне сприйняття та ставлення до оподаткування, у результаті чого проявляються існуючі проблеми та формуються інструкції щодо дій в конкретній податковій ситуації. Доведено, що тип податкової поведінки виступає похідною від рівня податкової свідомості суб'єкта оподаткування (групи). На основі врахування структурних елементів свідомості за теорією психології та з позиції системного підходу її представлено кортежем параметрів: множиною елементів системи (підсистем, компонентів); множиною функцій та властивостей елементів системи; множиною зв'язків між елементами множини; множиною цілей та можливостей; зовнішнім середовищем, з якого виокремлюється система; інтервалом часу, протягом якого система зберігає свою цілісність. У свою чергу, множина елементів системи податкової свідомості представлено трьома компонентами: когнітивним, афективним та активним, розкриття змісту яких формує підґрунтя для податкового регулювання держави з метою розвитку в країні свідомого оподаткування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В.Л. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : [монографія] / В.Л. Андрущенко, Т.В. Тучак. – К. : Алерта, 2013. – 384 с.
2. Башинський І.А. Податкова культура: генезис та сталі погляди на зміст поняття / І.А. Башинський // Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління». – 2014. – № 1(10). – С. 7–14.
3. Письменний В.В. Податкова культура в умовах демократизації суспільства / В.В. Письменний // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2005. – № 10. – С. 231–239.
4. Ручкіна В.М. Формування податкової культури в Україні та аналіз її складових частин / В.М. Ручкіна // Економіка промисловості. – 2013. – № 1–2 (61–62). – С. 194–200.
5. Сіренко С.М. Державне фінансування сфери культури як чинник формування та розвитку суспільної свідомості українців / С.М. Сіренко // Світ фінансів. – 2015. – № 1. – С. 193–203.